प्रारम्भिक बालविकास दिग्दर्शन (पाठ्यक्रम) कार्यान्वयनको अवस्था

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन
विषयको स्नातकोत्तर तह एम.एड. (ɓमाऋɓ छढड) दोस्रो बर्षको आंशिक
आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
रुद्रबहादुर विश्वकर्मा
क्याम्पस क्रमाङ्क : १०१ (२०६४-०६६)
परीक्षा क्रमाङ्क : २१४००४६ (२०६६)
त्रि.वि.द.नं.: ४४९७-८८

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
इन्द्रपुर, मोरङ

२०७१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
क्याम्पस प्रमुखको कार्यालय
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङ

पत्र संख्या : (स्नातकोत्तर कार्यक्रम शाखा)

चलानी नम्बर : मिति : ....

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय स्नातकोत्तर तह एम. एड. (Ed.CE. 598) द्वितीय वर्षको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन मूल विषयको आवश्यकता पूरा गर्नका लागि रुद्रबहादुर विश्वकर्माले **प्रारम्भिक बालविकास दिग्दर्शन (पाठ्यक्रम) कार्यान्वयनको अवस्था** शीर्षकको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा रही तयार पार्नुभएको हो । उहाँको शोध लेखन प्रति म सन्तुष्ट भएकोले अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोध मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

मिति : ....

ऋषिराज धिमाल

(शोधनिर्देशक)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

क्याम्पस प्रमुखको कार्यालय

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङ

पत्र संख्या : (स्नातकोत्तर कार्यक्रम शाखा)

चलानी नम्बर : मिति : ....

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय स्नातकोत्तर तह एम. एड. (Ed.CE. 598) द्वितीय वर्षको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन मूल विषयको आवश्यकता पूरा गर्नका लागि रुद्रबहादुर विश्वकर्माले **प्रारम्भिक बालविकास दिग्दर्शन (पाठ्यक्रम) कार्यान्वयनको अवस्था** शीर्षकमा तयार पार्नुभएको शोधपत्र स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नुभएकोले यो शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	लक्ष्मी कुमार श्रेष्ठ	सहायक क्याम्पस प्रमुख	....
२.	ऋषिराज धिमाल	शोध निर्देशक	....
३.	....	....	....

मिति : ....

कृतज्ञता

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तरगत स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको कोड नं. ५९८ पूरा गर्ने उद्देश्यले सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङले निर्धारण गरे बमोजिम **प्रारम्भिक बालविकास दिग्दर्शन (पाठ्यक्रम) कार्यान्वयनको अवस्था** विषयसँग सम्बन्धित अध्ययन अनुसन्धान प्रतिवेदन हो । यसले प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित बालशिक्षण सिकाइ प्रक्रियासँग सम्बन्धित विषयमा गहन अध्ययन गर्न सकेको छैन । तर यसले अनुसन्धानको क्षेत्रमा केही अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

यो शोधपत्र तयार पार्ने सन्दर्भमा धेरै जनाको अमूल्य सहयोग प्राप्त भएको छ । सर्वप्रथम यस शोधपत्र तयार पार्नका निम्ति आवश्यक निर्देशन, सुझाव र सल्लाह प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय श्री भोजराज घिमिरे, शोधनिर्देशक श्री ऋषिराज धिमालप्रति हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु । त्यस्तै सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर मोरङको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका सम्पूर्ण प्राध्यापक, गुरुहरु, कर्मचारीहरु र मित्रजनहरुप्रति पनि कृतज्ञता व्यक्त गर्नु मैले आफ्नो कर्तव्य ठानेको छु ।

यस अनुसन्धानका क्रममा छनौटमा परेका ६नं. बुधबारे स्रोतकेन्द्रका ४ वटा बालविकास केन्द्रहरु श्री शारदा उ.मा.वि. बालविकास केन्द्र, श्री जनता नि.मा.वि. बालविकास केन्द्र, श्री संयुक्त उ.मा.वि. बालविकास केन्द्र र श्री मुना प्रा.वि. बालविकास केन्द्र जसले आवश्यक तथ्याङ्क जुटाउन सहयोग गरेकोले बालविकास केन्द्र परिवार र बालविकास केन्द्र रहेका विद्यालयका प्रधानाध्यापक, वि.व्य.स.अध्यक्ष, तथा अभिभावकहरुलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यस्तै अध्ययनको क्रममा आवश्यक सहयोग प्रदान गर्नु हुने मित्र श्री महानन्द भट्टराई समेतलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यस्तै अत्यन्तै छोटो समयमा कम्प्युटर टाइपिङ्ग, प्रिन्टिङ्ग र डिजाइनिङ्ग गरेर सहयोग गर्नुहुने दिपेन्द्रलाई अन्तर हृदयदेखि नै विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मेरो उज्वल भविष्यका निम्ति मन, वचन र कर्मले अध्ययन कार्यमा बाटो देखाइ दिने स्व. बुबा पृथीलाल विश्वकर्मा, ममतामयी आमा दिलमाया विश्वकर्माप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु । यसका साथै हरदम मलाई आवश्यक प्रेरणा प्रदान गर्ने दाजुहरु ज्ञानबहादुर विश्वकर्मा र कृष्णबहादुर विश्वकर्मा र भाउजु कर्णकुमारी विश्वकर्माप्रति पनि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । अध्ययन कार्यमा निरन्तर साथ सहयोग गर्ने श्रीमति पार्वती, छोरा किरण र छोरी कन्चनलाई समेत धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

"**प्रारम्भिक बालविकास दिग्दर्शन (पाठ्यक्रम) कार्यान्वयनको अवस्था**" विषयमा शोधपत्र तयार पार्ने सन्दर्भमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सहयोग गर्ने विभिन्न व्यक्ति र सरकारी संघ संस्थाहरुलाई समेत हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

रुद्रबहादुर विश्वकर्मा

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन '**प्रा**रम्भिक बालविकास दिग्दर्शन (पाठ्यक्रम) कार्यान्वयनको अवस्था' शीर्षकमा गरिएको हो । यस अध्ययनको उद्देश्य बालविकास कक्षा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको वर्तमान अवस्थाको पहिचान गरी समस्या समाधानका उपाय खोजी गर्नु रहेको छ ।

यस अध्ययनका लागि धनकुटा जिल्ला अर्न्तगत ६नं. बुधबारे स्रोतकेन्द्रका ४ वटा बालविकास केन्द्रहरु उद्देश्यमूलक ढङ्गबाट छनौट गरिएको छ । बालविकास केन्दका सहयोगी कार्यकर्ताहरुको कक्षा अवलोकन, स.का.हरु र विद्यार्थीहरूलाई प्रश्नावली र बालविकास केन्द्रका प्र.अ.र वि.व्य.स.अध्यक्षहरूका लागि अन्तर्वार्ता सञ्चालन गरी आवश्यक तथ्याङ्क र विवरण लिइएको थियो । त्यसैगरी स.का.हरू, वि.व्य.स.अध्यक्ष र अन्य पदाधिकारीहरू समेतको संलग्नतामा समूह छलफल गर्नुका साथै सम्बन्धित विद्यालयहरूबाट अभिलेख र स्थलगत सर्वेक्षण फारम भराई आवश्यक सूचनाहरू सङ्कलन गरिएको थियो । प्राथमिक र द्वितीय स्रोतबाट प्राप्त सूचना र तथ्याङ्कलाई प्रयोग गरिएको छ । यसका लागि गुणात्मक र अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ ।

बालविकास कक्षामा गरिने शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था पहिचान गर्दा समुदाय शिक्षित र क्रियाशील भएका क्षेत्रका तुलनामा अन्य क्षेत्रका बालकक्षाको वातावरण सुधार हुन नसकेको र शिक्षण प्रक्रियासँग आवश्यक सामग्रीहरु व्यवस्थापन गर्न पहल नगरेको अवस्था पाइयो । पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन तथा बालकक्षाको शिक्षण सिकाइ सम्बन्धमा सहयोगी कार्यकर्ताहरुले सिकेका र जानेका क्रियाकलापहरु शैक्षिक सामग्रीको अभाव र कक्षा व्यवस्थापन समस्याको बाबजुद प्रयोग गर्न असमर्थ रहेको र सरोकारवालाहरुको समर्थन र सहयोग प्राप्त नभएको अवस्था देखियो । बालकक्षाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयन तथा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई बालमैत्री वातावरणमा सञ्चालन गर्न बालकेन्द्र, प्र.अ., स.का. र वि.व्य.स.हरुले दाताहरु वा व्यक्ति, संघ, संस्था, स्थानीय निकाय, क्लब, आमा समूह र अभिभावकहरुको सहयोग लिन क्रियाशील हुँदै योजनाबद्ध ढङ्गले विद्यमान समस्याहरु समाधान गर्दै जाने नीति अबलम्बन गर्न सके बालकक्षामा गरिने सिकाइ प्रक्रियालाई बालमैत्री शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा बदल्न सकिन्छ ।

बालकक्षामा गरिने शिक्षण सिकाइ सन्दर्भमा देखिएका समस्याहरुलाई समाधान गर्नका लागि यस अध्ययन अनुसन्धानबाट प्राप्त निष्कर्ष र सुझावहरुलाई सम्बन्धित निकायले अनुसरण गरी मार्गदर्शनको रुपमा ग्रहण गर्नु पर्दछ । बालविकास कक्षाको शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाका लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने, शैक्षिक सामग्री खरिद गर्ने, सङ्कलन गर्ने, निर्माण गर्ने, खेलका सामग्री निर्माण गर्ने, सन्दर्भ सामग्रीहरु खोजी गर्ने, बालुवा क्षेत्र र पानी क्षेत्र निर्माण गर्ने, सिकाइ कर्नरको व्यवस्था गर्ने गर्नु पर्दछ । सरोकारवालाहरुलाई समय समयमा बालकक्षा सञ्चालन ङ
सम्बन्धमा तालिम तथा प्रबोधिकरण कार्यक्रम सम्बन्धित निकायले सञ्चालन गर्नु पर्दछ । बालकक्षा शिक्षण गर्ने सहयोगी कार्यकर्ताहरुले योजनाबद्ध तरिकाले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सधैं प्रयत्नशील हुँदै आफ्नो सिकाइ प्रक्रियामा आवश्यक सामग्री जुटाउन सधै लागि रहनु पर्दछ । बालकक्षा शिक्षण गर्ने सहयोगी कार्यकर्ताहरुको मनोबल उकास्न प्रोत्साहन दिन समय समयमा विद्यालय र शिक्षा मन्त्रालयले ध्यान दिने गर्नु पर्दछ ।

बिषय सूची

पेज

परिच्छेद एक : परिचय

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२. समस्याको कथन ९

१.३. अध्ययनको औचित्य १०

१.४. अध्ययनको उद्देश्यहरू १२

१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू १२

१.६. अध्ययनको परिसीमा १२

१.७. अध्ययनमा समावेश भएका शब्दहरूको परिभाषा १३

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अध्ययनको सैद्धान्तिक ढा“चा

२.१. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन १४

२.२. अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचा १८

२.३. पुनराबलोकनको उपादेयता २०

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१. अनुसन्धानात्मक ढाँचा २२

३.२. अध्ययनको जनसंख्या र नमुनाको आकार २२

३.३. नमूना छनौट विधि २३

३.४. नमूना छनौटको आधार २३

३.५. तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरु २३

३.६. तथ्याङ्कका स्रोतहरु २५

३.७. तथ्याङ्क सङ्कलन विधि २५

३.८. तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २६

परिच्छेद चार : नतिजाको छलफल

४.१. बालविकास कक्षा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको अवस्था २७

४.१.१. बालविकास कक्षाको भौतिक अवस्था २७

४.१.२. बालविकास कक्षाको कक्षाकोठा व्यवस्थापन २८

४.१.३. बालविकास कक्षाको शिक्षण सिकाइ २९

४.१.४. बालविकास कक्षामा शैक्षिक सामग्री ३१

४.१.५. बालविकास कक्षामा सरसफाइ ३२

४.१.६. बालविकास कक्षामा विद्यालय र समुदाय सहयोग ३३

४.२. बालकक्षा शिक्षण सिकाइमा रहेका समस्याहरू ३४

४.२.१. बालविकास कक्षामा विद्यार्थी ३४

४.२.२. बालविकास कक्षामा भौतिक पक्ष ३५

४.२.३. बालविकास कक्षामा सहायक सामग्री वितरण र प्रयोग ३६

४.२.४. बालविकास कक्षामा आर्थिक व्यवस्थापन ३७

४.२.५. बालविकास कक्षामा वास्तविक शिक्षण सिकाइ ३८

४.२.६. बालविकास कक्षामा सम्बन्धित पक्षको सरोकार र चासो ३९

४.३. बालविकास कक्षा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा रहेका समस्या समाधानका उपायहरू ४०

४.३.१. भौतिक सुविधामा ध्यान दिएर ४१

४.३.२. कक्षा शिक्षणमा नया“ नया“ तरिका अपनाएर

४१

४.३.३. अभिभावकहरूलाई सचेत ४४

४.३.४. अनुगमन सुपरिवेक्षण ४४

४.३.५. शैक्षिक सामग्रीहरू ४५

४.३.६. बालमैत्री शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप ४६

परिच्छेद पा“च : निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१. निष्कर्ष ४७

५.२. सुझावहरू ४९

५.२.१. नीतिगत तह ४९

५.२.२. कार्यान्वयन तह ५०

५.२.३. अनुसन्धान तह ५२

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचीहरू

सन्दर्भ सामग्री

खनाल, पेशल (२०६६), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति,* काठमाडौंः, सनसाइन पब्लिकेसन ।

गौतम, जयराम (२०६५), *बालविकास कक्षा, शिक्षक मासिक,* ललितपुरः जगदम्बा प्रेस ।

जिल्ला शिक्षा कार्यालय (२०६९), *शैक्षिक समाचार बुलेटिन,* धनकुटाः लेखक ।

नेपाल कानून किताब व्यवस्था समिति (२०६३), *नेपालको अन्तरिम संविधान,* काठमाडौः लेखक ।

नेपाल कानून किताब व्यवस्था समिति (२०६७) *शिक्षा ऐन, २०२८ (संशोधन, २०६३) र शिक्षा नियमावली, २०५९ (छैठौं संशोधन, २०६७),* काठमाडौः लेखक ।

भण्डारी, मुकुन्दप्रसाद (२०६४), *पूर्वबाल्यावस्था विकास,* काठमाडौं : ज्ञानकुञ्ज प्रकाशन ।

राष्ट्रिय योजना अयोग (२०५९), *दशौं पञ्चवर्षीय योजना मस्यौदा,* काठमाडौंः लेखक ।

रिमाल र साथीहरु (२०६५), *केटाकेटीको समस्यालाई कसरी बुझ्ने,* काठमाडौं : नेसनल इन्स्टिच्युट अफ साइकोलोजी ।

लामा र साथीहरु (२०६८), *स्वस्थ्य बालविकासका लागि प्रभावकारी क्रियाकलाप,* काठमाडौंः नेसनल इन्स्टिच्युट अफ साइकोलोजी ।

शर्मा, चिरञ्जीवि र शर्मा, निर्मला (२०५९), *बालविकास र सिकाइ,* काठमाडौः, एम.के.पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रीब्युटर्स ।

शर्मा, चिरञ्जीवि र शर्मा, निर्मला (२०६३), *शिक्षा मनोविज्ञान,* काठमाडौः, एम.के.पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रीब्युटर्स ।

शिक्षा विभाग (२०६१), *प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रम निर्देशिका,* भक्तपुरः लेखक ।

शिक्षा विभाग (२०६२), *प्रारम्भिक बालविकास दिग्दर्शन, पाठ्यक्रम,* भक्तपुरः लेखक ।

शिक्षा मन्त्रालय (२०६४), *विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम,* काठमाडौः लेखक ।

शिक्षा विभाग (२०६७), *प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र पुनर्ताजगी तालिम पुस्तिक,* भक्तपुरः लेखक ।

शिक्षा विभाग (२०६७), *बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारुप,* भक्तपुरः लेखक ।

संक्षिप्त शब्दरुप

बा.वि.के.	: बालविकास केन्द्र
वि.नि.	: विद्यालय निरीक्षक/विद्यालय निरीक्षण गर्न नियुक्त व्यक्ति
शि.अ.सं.	: शिक्षक अभिभावक संघ
इ.सि.इ.सि.	: अर्लिचाइल्डहुड एजुकेशन सेन्टर
एस.एस.आर.पी.	: स्कुल सेक्टर रिफम प्रोग्राम
स.का.	: बालविकास कक्षामा अध्यापन गर्न नियुक्त सहयोगी कार्यकर्ता
प्र.अ.	: प्रधानाध्यापक
वि.व्य.स.	: विद्यालय व्यवस्थापन समिति
गा.वि.स.	: गाउँ विकास समिति
एस.एल.सी.	: स्कूल लिभिङ् सर्टिफिकेट